
De staat als analyse-eenheid in de culturele antropologie

Problemen en mogelijkheden voor regionaal vergelijkend onderzoek

Albert A. Trouwborst

Al lange jaren zijn antropologen gewend om met de staat als onderzoeks- en vergelijkingseenheid om te gaan. Dit gebeurde en gebeurt evenwel vaak op een terloopse, weinig doordachte manier. Men heeft zich druk gemaakt over de vraag hoe men de staat moest definiëren en of men bepaalde politieke eenheden al dan niet als staten kon aanduiden, maar de methodologische implicaties van een en ander vergat men te onderzoeken. Een gevolg is onder meer geweest dat allerlei vergelijkend onderzoek een tamelijk wankel basis blijkt te hebben. Zelfs binnen één regio blijken staten sterk te kunnen variëren naar omvang maar ook naar interne samenhang. Antropologen hebben vaak grote moeite gehad staten duidelijk af te bakenen of zelfs maar te identificeren. Het is zelfs de vraag of het begrip 'staat' in zulke situaties eigenlijk wel bruikbaar is als eenheid van onderzoek en vergelijking.

Antropologen hebben veelal verzuimd om 'staten', 'volken' en 'stammen' zorgvuldig van elkaar te onderscheiden. Zo gebruikt men in algemene overzichtswerken in de titel vaak termen als *peoples*, *peuples*, *Völker* of 'volken', terwijl men in de tekst verwijst naar een grote verscheidenheid van maatschappelijke eenheden: cultureel verwante groepen, taaleenheden, stammen, volken maar ook staten. Antropologen hebben bovendien de neiging stilzwijgend te veronderstellen dat volk, staat, cultuur en samenleving samenvallen. Soms wordt dit probleem uitdrukkelijk aan de orde gesteld, bijvoorbeeld in discussies over de samenlevingseenheden die te gebruiken zijn in interculturele vergelijkingen. Naroll (1970:727) komt in dit verband tot een definitie van 'cult units' waarin het begrip 'staat' zeer nadrukkelijk voorkomt. Dat is niet zo verwonderlijk gezien zijn opvatting dat: 'States ... are generally treated by both the people involved and the ethnologists as distinct cultures' (*ibidem*). Hieronder zullen we zien dat zo'n uitgangspunt allerlei problemen oproept voor vergelijkend onderzoek zelfs binnen één beperkte regio.

Vanzelfsprekend zijn zulke problemen rond de afbakening van een analyse-eenheid voor antropologen niets nieuws. Vertrouwde antropologische begrippen als 'stam' en 'volk' worden vooral sinds de jaren zeventig van allerlei kanten hevig bekritiseerd (zie onder anderen Fried 1975 en Trouwborst 1982). Staten lijken op

het eerste gezicht, door hun territoriale begrenzingen en hun formele politieke structuur, grijpbaarder eenheden. Het lijkt daarom niet overbodig nader in te gaan op de problemen die antropologen ook ondervonden bij de hantering van het begrip 'staat' als aanduiding van een maatschappelijke eenheid. Zowel in de huidige tijd als in de prekoloniale verhoudingen blijken staten in de niet-westerse gebieden moeilijk als eenheden te identificeren, af te bakenen en te isoleren. Dit levert problemen op bij vergelijkend onderzoek, zeker wanneer zich dat op wereldschaal afspeelt. Anderzijds is duidelijk dat de contouren van het begrip 'staat' juist via vergelijkend onderzoek verduidelijkt kunnen worden, maar daarbij kunnen vergelijkingen op beperkte schaal – bijvoorbeeld binnen één regio – voorlopig misschien het meeste verheldering bieden.

In dit artikel wil ik allereerst enkele voorbeelden geven van de problemen die antropologen ondervonden bij de identificatie en de afbakening van staten in Afrika. Ik zal daarbij vooral gebruik maken van etnografisch materiaal uit het interlacustrine gebied rond de grote meren in Oost-Afrika. Daarna zal ik bekijken in hoeverre regionale vergelijkingen een oplossing kunnen bieden voor de problemen rond het begrip 'staat'. Een voor de hand liggende oplossing – zeker voor Nederlandse antropologen – is de vergelijkende benadering via 'het ethnologisch studieveld', die vooral vanuit Leiden is gepropageerd¹. Recent heeft de Leidse hoogleraar en afrikanist Kuper (1977) een moderne variant daarvan, het 'regionaal vergelijkend onderzoek' verdedigd. Een ethnologisch studieveld wordt gevormd door een aaneengesloten gebied van verwante culturen. Er bestaan weliswaar verschillen tussen de afzonderlijke culturen die tot het studieveld behoren, maar dat doet er niet aan af dat het gebied gekenmerkt wordt door een fundamentele eenheid, die is terug te voeren op een beperkt aantal structurele principes, de 'structurele kern'. De verschillen tussen culturen zijn dan ook niet willekeurig, maar moeten gezien worden als variaties op een thema (De Josselin de Jong, P. E., 1980) of als een serie transformaties die aan bepaalde regels onderworpen zijn (Kuper 1982:3).

Maar er zijn natuurlijk ook andere typen van regionaal vergelijkend onderzoek mogelijk. Uit vergelijkende studies in het interlacustrine gebied, met name door historici, komt een benadering naar voren die misschien meer verheldering kan bieden rond het begrip 'staat'. In het werk van deze historici worden de staten in dit gebied niet als geïsoleerde eenheden beschouwd maar als elementen in onderlinge interactie. In zo'n benadering, via een perspectief dat met het begrip 'interactieveld' aangeduid zou kunnen worden, kan misschien meer recht gedaan worden aan de dynamiek die staten eigen is en aan de verscheidenheid van vormen die zij kunnen aannemen. Op deze verschillende benaderingswijzen zal hieronder nader worden ingegaan.

De keuze in dit artikel voor het interlacustrine gebied – grofweg rond het Victoria- en het Tanganyika-meer – is niet toevallig. Voor antropologen was dit

altijd een favoriet gebied voor onderzoek naar staten. Negentiende-eeuwse ontdekkingsreizigers, op zoek naar de bronnen van de Nijl, troffen hier al hecht georganiseerde staten aan als Buganda, Bunyoro, Ankole, Rwanda en Burundi. Tegenwoordig bestaan die koninkrijken als zodanig niet meer. Maar de politieke verhoudingen in deze gebieden worden nog steeds gedeeltelijk bepaald door die oude organisatiepatronen. Dit betekent dat inzicht in de traditionele structuren nog altijd relevant is voor het begrijpen van de huidige politieke situatie.

De identificatie van staten

Hoe antropologen tot de afbakening en de benoeming kwamen van de eenheden die zij onderzochten, is een verhaal dat zeker nog niet volledig verteld is. Alleen al de benoeming van de etnografische eenheden was vaak een uiterst problematische zaak. Vaak namen antropologen aanduidingen over die gangbaar waren in commerciële kringen in het gebied van onderzoek; in Oost-Afrika bijvoorbeeld onder de Arabische en Swahilihandelaren. Dikwijls waren het aanduidingen die niet gebruikt werden door de leden van die groep zelf, maar door hun burens. In de koloniale tijd kwamen, vaak op grond van bestuurlijke overwegingen, weer nieuwe etiketteringen tot stand.

Waar die aanduidingen precies voor stonden is lang onduidelijk gebleven. Men sprak en spreekt afwisselend van volken, stammen, culturen of staten, zonder te komen tot een algemeen aanvaarde en eenduidige terminologie. Zo is er in G. P. Murdock's klassieke werk *Africa: Its Peoples and Their Culture History* (1959) in de titel sprake van volken (*peoples*), zonder dat de auteur aangeeft wat hij onder die term wil verstaan. Op de kaart in zijn boek, die hij als *Tribal Map of Africa* aanduidt, komen allerlei groeperingen voor die hij op de meest verschillende manieren betitelt: *nation*, *tribe*, *people*, *large group* enzovoorts.

Hoe het ook zij, etnografen zochten al gauw hun eigen 'volk', 'staat' of 'stam' uit, geleid door de aanduidingen die zij ter plaatse aantroffen. Hun beschrijvingen hadden de pretentie een generaliserend beeld te bieden van de samenleving als geheel; in het interlacustrine gebied was dat meestal het koninkrijk, de 'staat'. Het voordeel om de staat als onderzoekseenheid te nemen leek duidelijk: een staat met een koning aan het hoofd is, zo dacht men, een gemakkelijk te identificeren eenheid met precieze grenzen. Zo bleven de oude associaties en identificaties, die al te vinden waren bij de ontdekkingsreizigers, bestaan. Stanley (1872) bijvoorbeeld beschrijft in *How I found Livingstone* hoe hij de 'boundary line' van Urundi passeert (p. 484), wat al dan niet tot 'Urundi proper' (zie o.a. p. 494) behoort, dat er 'Warundi' in 'Urundi' wonen, en dat Mwezi 'the Sultan of all Urundi' is (p. 502).

Zo is Burundi in de etnografische literatuur terechtgekomen – ik heb er zelf aan meegedaan – en beschreven als eenheid. In feite echter moet men erop bedacht zijn dat er in Burundi regionale variaties bestaan, dat bepaalde delen van het land

pas laat in het rijk zijn opgenomen en dat er veel Rundi buiten het land wonen, bijvoorbeeld in het hoofdschap Bugufi, dat in de koloniale tijd bij Tanganyika is gevoegd. Bovendien bestaat er al geruime tijd onvrede met met zulke generaliserende beschrijvingen, die vaak alleen betrekking hadden op de hofcultuur en/of de cultuur van de centrale delen van het land. Dat heeft in het hele interlacustrine gebied geleid tot dorpsstudies of studies van bepaalde regio's en geïncorporeerde kleinere politieke eenheden. Daardoor zijn regionale variaties in de geschiedenis beter tot uitdrukking gekomen; we weten nu ook meer van die staten en staatjes uit het verleden die er *niet* in geslaagd zijn door te dringen tot de etnografische kaarten en handboeken. Het idee dat Afrikaanse staten duidelijk identificeerbare, monolithische eenheden waren is thans wel verlaten. De theoretische implicaties van een en ander zijn echter nog nauwelijks onderzocht.

De vraag is of we zonder meer samenlevingen mogen vergelijken waarvan de etnisch-politieke status volkomen verschillend is. Er bestaan bijvoorbeeld in het interlacustrine gebied de zogenaamde *multi-kingdom tribes* (zie voor die term Richards 1969), dat wil zeggen 'stammen' of etnische groeperingen zoals de Soga en de Ha, die elk bestaan uit verschillende koninkrijken, aparte staatjes. Andere etnische groeperingen in dit gebied zijn in hun geheel of voor een groot deel georganiseerd in één koninkrijk: Rwanda, Buganda, Ankole. Moeten we nu Soga en Ha als gehelen vergelijken met laatstgenoemde staten of moeten we de afzonderlijke koninkrijkjes als eenheden hanteren?

Trouwens, zo simpel als wellicht gesuggereerd is in het bovenstaande, ligt het ook niet met rijken als Rwanda, Buganda en Ankole. Binnen elk van die staten bestaat een grote regionale verscheidenheid. De huidige grenzen zijn sinds de koloniale tijd gefixeerd en beantwoorden veel meer aan politieke dan aan etnische realiteiten uit een voorkoloniaal verleden. Grote delen van het huidige Rwanda bijvoorbeeld bestonden nog tot in het begin van deze eeuw uit onafhankelijke of semi-onafhankelijke vorstendommen die pas onder Belgisch koloniaal beheer deel van het koninkrijk Rwanda zijn gaan uitmaken. Voor het gehele interlacustrine gebied geldt dat het een geschiedenis heeft gekend van onderwerping, losmaking, opdeling, toevoeging en opsplitsing van staten en andere politieke eenheden. Een staat vormde nooit een eenvormig geheel: naast een strak bestuurd centrum waren er altijd perifere gebieden die op verschillende en steeds wisselende manier van dit centrum afhankelijk waren. Er zijn ook staten ten onder gegaan, maar in onze etnografische monografieën, overzichtswerken alsmede in theoretische verhandelingen, komen haast alleen maar de 'success stories' voor.

Een andere vraag is: wat is een staat en wat niet? Ankole wordt door Doornbos (1978) uitdrukkelijk een staat genoemd, terwijl Cohen (1981:92) dat nu juist niet wil doen. Uit Doornbos' werk blijkt overigens dat men zich bij zo'n staat als Ankole wel wat anders moet voorstellen dan wat wij gewend zijn onder staten te

verstaan. De staat Ankole was vooral een zaak van de heersende Hima-groep. De grote massa van de boeren, Iru genaamd, had er nauwelijks iets mee te maken en 'lived a fairly autonomous existence' (Doornbos 1978:47).

Eenen ander overwegende moet men zich afvragen: kunnen we staten eigenlijk wel als eenheden behandelen? Hoe moeten we onze etnografische kaarten opzetten en hoe moeten we bij vergelijkend onderzoek het gecompliceerde geheel van gegevens van politieke, etnische en culturele aard in hun onderlinge verwevenheid verantwoorden?

Dit soort vragen is in de antropologie al eerder aan de orde geweest, zonder dat men erin geslaagd is een bevredigend antwoord te geven. Eén ding is zeker, in vergelijkend, maar ook in beschrijvend onderzoek moet men nauwkeurig aangeven welke elementen de identiteit van de betrokken samenleving bepalen.

Staten als eenheden in regionaal vergelijkend onderzoek

Op welke wijze kan vergelijkend onderzoek recht doen aan de grote verschillen tussen zulke staten en aan hun vloeiende grenzen? Kan vergelijkend onderzoek ook een bijdrage leveren tot een meer analytische hantering van het begrip 'staat' als éénheid van onderzoek?

In Nederland heeft Kuper in zijn inaugurele rede van 1977 zijn visie op 'regionaal vergelijkend onderzoek' uiteengezet. Mede geïnspireerd door het door Leidse antropologen ontwikkelde begrip 'etnologisch studieveld' heeft hij geprobeerd aan te tonen hoe binnen een bepaald gebied sociale systemen gezien kunnen worden als transformaties van dezelfde structurele principes (zie ook zijn boek *Wives for Cattle*, 1982). Ongetwijfeld zijn aan deze aanpak aantrekkelijke kanten verbonden. Problemen van identificering, definiëring en classificering doen zich in veel minder ernstige mate voor dan bij globale interculturele vergelijkingen. Toch blijft het ook in deze benadering een probleem hoe de eenheden binnen zo'n studieveld onderscheiden moeten worden. Vooral als het over staten gaat blijft het bovendien de vraag hoe de wisselvallige relaties tussen die eenheden in de analyse betrokken moeten worden: de druk en de expansie van sterkere staten, de incorporatie van kleinere staten maar ook de veranderlijke relaties van die staatscentra tot heel andere vormen van organisatie in het betreffende gebied.

Kuper doet andere dan het door hem zelf voorgestelde type van regionaal vergelijkend onderzoek wat achteloos af. Er is, dunkt mij, meer dan hij suggereert, waardevol vergelijkend onderzoek gedaan in Afrika en het heeft een grote verscheidenheid van vormen aangenomen. Stimulansen tot het verrichten van regionaal georiënteerd onderzoek gaan daarbij met name uit van historici en archeologen. Alleen al voor het interlacustrine gebied is een lange lijst van studies van die aard samen te stellen². Wanneer we deze lijst van titels, die slechts betrekking hebben op een klein deel van Afrika, overzien, blijkt wel dat regionaal

onderzoek nog steeds of weer een grote belangstelling ondervindt. Bij raadpleging van die werken zelf kan men verder constateren dat regionaal vergelijkend onderzoek nogal wat verschillende benaderingen toelaat. In dit kader is het niet mogelijk deze systematisch te behandelen. De vraag is vooral in hoeverre hier aanzetten te vinden zijn voor een vergelijkende benadering die de hierboven geschetste problemen rond de staat als onderzoekseenheid kan ondervangen.

Om te beginnen wil ik vaststellen dat met die lijst zich toch niet echt een geheel nieuwe traditie van regiostudies aandient. Door heel de geschiedenis van de etnografie van Afrika heen loopt de lijn van interesse voor aaneengesloten cultuurgebieden. Er is misschien, met name in Engeland, een periode geweest van een wat exclusieve belangstelling – later sterk benadrukt – voor de studies van afzonderlijke samenlevingen. Maar zelfs toen ontbraken vergelijkingen met verwante, nabijgelegen culturen niet. Er zijn zeker negatieve kanten aan te wijzen van dit oudere regionaal-vergelijkend onderzoek, maar toch blijkt het in verschillende opzichten de basis te hebben gelegd voor later onderzoek. Om mij te beperken tot het interlacustrine gebied: in grote lijnen lagen al vanaf het begin de contouren van dit gebied vast, al blijven verschillen van mening bestaan over de exacte omgrenzing. Ook spelen dezelfde thema's nog steeds een belangrijke rol bij de karakterisering van het gebied: de veeteelt, maar ook de verspreiding en betekenis van de diverse voedselgewassen, het koningschap en de daarmee verbonden tradities en de etnisch-gelaagde opbouw van veel van de betrokken samenlevingen. Ook al brengen recente studies nieuwe inzichten en nieuwe gegevens, zij bouwen toch voort op wat reeds bestond en weten nog steeds met veel dingen geen raad.

Allereerst blijven de benaming en de omgrenzing van het gebied een probleem. Verschillende auteurs gaan met dit probleem nogal nonchalant om. Het gebied van hun keuze is dan met recht een studieveld: een vagelijk omschreven gebied waarbinnen men een bepaald onderwerp in een vergelijkend perspectief wil bestuderen. Shorter (1974) spreekt zelfs helemaal niet over een afbakening. Hij maakt het zich gemakkelijk door zich in feite te beperken tot de ex-koloniale gebieden van Kenya, Uganda en Tanganyika, met slechts hier en daar een terloopse verwijzing naar Rwanda en Burundi. Toch heeft hij als antropoloog bewust voor een groot gebied gekozen: hij wijst uitdrukkelijk de beschrijving van afzonderlijke samenlevingen als geïsoleerde eenheden af. We moeten ons bezighouden met generalisatie en vergelijking op grote schaal, met als doel de analyse van de mechanismen van sociale verandering en de interactie tussen etnische groepen (Shorter 1974:213). Het interlacustrine gebied vormt overigens slechts een deel van het gebied van zijn keuze, Oost-Afrika. Hij duidt het aan als de *Great Lakes Region* en spreekt terloops van de *Lake Kingdoms*.

Zeer expliciet in de keuze van zijn gebied en de methodologische consequenties daarvan is De Heusch (1966), die over het interlacustrine gebied spreekt als een

'champ d'investigations sociologiques privilégié' (p. 12). Dit laatste vanwege de rijkdom van het etnografisch materiaal, de mogelijkheden tot historische reconstructie, maar vooral omdat het gebied gekenmerkt is door: 'une civilisation relativement homogène au sein de laquelle divers types de sociétés stratifiées se sont développées' (p. 12). De Heusch vindt het gebied uitstekend geschikt voor een gecombineerde structurele en historische analyse, die het onder meer mogelijk maakt de transformatie van een clan- naar een kastensamenleving vast te stellen. Hij tracht ook aan te tonen hoe de diverse cliëntschapsstructuren in het interlacustrine gebied gebaseerd zijn op een 'plan commun de structuration' in termen waarvan de vergelijking plaats moet vinden (p. 402). Terminologie en aanpak doen wel heel sterk aan die van het etnologisch studieveld denken! In De Heusch' werk blijkt de afbakening van staten als eenheid van onderzoek inderdaad problemen op te leveren. Ik kom daar later nog op terug.

Voor de afbakening van heel het gebied verwijst De Heusch naar de groots opgezette *Ethnographic Survey of Africa*, verzorgd door het International African Institute, met name naar Deel XIV, *East Central Africa*, dat mede is uitgegeven door het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren (d'Hertefeldt, Trouwborst, Scherer 1962). Het is het deel dat gewijd is aan Rwanda, Burundi en Buha, die gezamenlijk een van de in de Survey onderscheiden subgroepen van de 'Lacustrine Bantu' vormen. Het bevat een algemene inleiding van de hand van Vansina, die ook aandacht besteedt aan de kwestie van de afbakening. Hij komt daarbij ook tot een onderverdeling van het interlacustrine gebied in drieën. De onderscheiden kenmerken van het gebied zijn volgens Vansina een eigen ecologie, de etnische gelaagdheid, de combinatie landbouw/veeteelt, een groot aantal elementen uit de materiële cultuur, de aanwezigheid van staten en een bepaald ritueel, verwante talen en, ten dele althans, een gemeenschappelijke geschiedenis. Deze wat zwakke formulering bevestigt overigens de indruk die De Heusch al gaf, namelijk dat het interlacustrine gebied een grote mate van homogeniteit vertoont, maar tegelijk de nodige verscheidenheid; vandaar de noodzaak tot het onderscheiden van subregio's. Het interlacustrine gebied leent zich dus inderdaad uitstekend voor regionaal vergelijkend onderzoek.

In het kader van dit artikel is het vooral van belang dat in deze publikaties de voornaamste vergelijkingseenheid toch weer gevormd wordt door de staat, het koninkrijk. De titel van het boek over Rwanda, Burundi en Buha bijvoorbeeld spreekt van 'anciens Royaumes'; de andere, Engelstalige deeltjes richten hun aandacht eveneens vooral op de 'Kingdoms'. Hierdoor laat men dus weer allerlei andere vormen van volksordening ter zijde. Zo is het maar zeer terloops dat Vansina het heeft over Bushubi en Bugufi als 'petites chefferies à l'est du Burundi et peuplées entièrement par des Rundi' (pag. 12). Ook bij De Heusch blijkt het stramien van zijn verhaal gevormd te worden door de grote staten, zij het dat hij wel aandacht besteedt aan de verspreiding van cultuurcomplexen over allerlei staatsgrenzen heen.

Een geval op zichzelf vormt het boek van Kesby (1977), van wie men mag aannemen dat hij geen antropoloog maar geograaf is. Deze auteur denkt nogal makkelijk over de indeling en identificatie van culturele eenheden: het classificeren van regio's en subregio's kan op dezelfde manier gebeuren als het vaststellen van de taxonomie van dieren en planten, al zijn er in eerstgenoemd geval wel enkele complicaties. Eén van de door Kesby onderscheiden regio's is die van de *Interlacustrine States*, welke op haar beurt weer uiteenvalt in drie subregio's. Het dominerende element in de sociale organisatie van het gebied was volgens hem de staat, 'moulded around the king' (p. 116). Vervolgens komt hij tot de uitspraak dat elk van de staten, met uitzondering van Bugunda, in termen van etnische identiteit een eenheid vormde. Hij suggereert zelfs dat men in al die gevallen best van een natie zou kunnen spreken. De vraag is of die conclusie niet weer een voorbeeld is van een overschatting van de rol van de staat en van een vrij automatische gelijkstelling van staat, volk en cultuur. Maar ook al lijkt Kesby's conclusie op weinig feitelijke gegevens te steunen, toch verdient hij de aandacht. Het gaat immers om de vraag in hoeverre in Afrika staatsvorming bijdroeg tot volksvorming of de totstandkoming van etnische identiteiten.

Een heel anders georiënteerd type regionaal onderzoek in het interlacustrine gebied wordt uitgevoerd door historici. Onder hen bevinden zich veel Afrikanen bij wie blijkbaar sterk de behoefte leeft aan onderzoek naar de groei van beschavingscomplexen in Afrika. Daarbij gaat het ook uitdrukkelijk om het bestrijden van allerlei mythen en vooroordelen die in hun opvatting de geschiedschrijving van Afrika zwaar belast hebben. Eén van hun mikpunten is de in Afrika verfoeide maar uiterst hardnekkige Hamietentheorie, die aan veel Afrikaans cultuurgoed een buiten-Afrikaanse oorsprong toeschreef. De staatsvorming in het interlacustrine gebied zou volgens deze theorie bijvoorbeeld gedragen zijn door 'Hamieten' die ooit vanuit het Noorden dit gebied zouden zijn binnengekomen. Uit verzet tegen zulk soort interpretaties legden historici (en antropologen) onder meer tijdens het Colloquium te Bujumbura, Burundi, in 1979 georganiseerd door het Centre de Civilisation Burundaise, sterk de nadruk op de eenheid van het gebied over de ex-koloniale grenzen heen. Dit heeft tot gevolg gehad dat er nu, meer dan vroeger, aandacht valt op een aantal staatjes ten westen van het Tanganyikameer, in het huidige Zaïre. Een belangrijk thema in al deze studies is verder de noodzaak om juist de gebieden perifeer aan de grote Koninkrijken te onderzoeken en afstand te nemen van de hoftradities die in zo belangrijke mate het beeld van dit deel van Afrika hebben bepaald (zie o.a. Mworoha 1977, het speciale nummer van *Etudes d'Histoire Africaine* 1975 en Centre de Civilisation Burundaise 1979). We vinden hierin niet alleen de succesverhalen van de grote rijken zoals Rwanda en Buganda, maar ook de geschiedenis van de kleine, veelal later opgeslokte staatjes in de grensgebieden en de geschiedenis van de gewone mensen.

Er zijn in Oost-Afrika echter ook heel andere manieren van regionale vergelijking uitgetoetst. Andere onderzoekers wilden zich juist niet op een cultureel homogeen regio concentreren, maar op een gebied dat gekenmerkt werd door grote culturele verschillen. De bedoeling is dan een verklaring te vinden voor die verschillen. Een voorbeeld van zo'n soort vergelijking is het boek van Schneider *Livestock and Equality in East Africa* (1979). De auteur probeert hierin verband te leggen tussen het voorkomen van hetzij hiërarchische, hetzij egalitaire vormen van sociale organisatie en verschillen in soorten en omvang van produktiemiddelen en ruil (vooral van voedselgewassen en rundvee). De uitkomst van zijn onderzoek, heel kort samengevat, is dat gegeven de omstandigheden in Oost-Afrika, hiërarchische vormen van sociale organisatie daar gevonden worden waar het veebezit minder dan één stuk per persoon bedraagt. Met andere woorden, groot veebezit bevordert egalitaire verhoudingen. Het Oost-Afrika van Schneider is een omvangrijk gebied: het omvat Uganda, delen van Tanzania, Sudan en Zaïre, alsmede geheel Kenya, Ethiopië en Somalië. De eenheid van het gebied wordt bepaald door de aanwezigheid van grote aantallen groot vee, meestal rundvee. In bepaalde delen van het gebied komt echter weinig vee voor en die lenen zich daarom goed voor vergelijking. Cultureel gezien vertoont het gebied grote verschillen. Dit speelt een rol in het betoog van de auteur. Cultuur en sociale organisatie, zo meent hij te kunnen aantonen, variëren onafhankelijk van elkaar. Toch verzuimt ook Schneider de identiteit van de door hem behandelde samenlevingseenheden aan te geven en de manier waarop deze in samenwerking met elkaar verkeren.

Wat is nu de relevantie van deze verschillende soorten vergelijkend onderzoek voor de eerder besproken problemen rond de staat als onderzoekseenheid? Vooral het werk van de historici lijkt in dit opzicht veelbelovende aanzetten te bevatten. Uit hun werk wordt duidelijk dat men de studie van staten niet goed kan aanpakken door ze als afzonderlijke gefixeerde eenheden te beschouwen. Men moet ze bestuderen in hun ontwikkeling en in hun verhouding tot andere sociale en politieke eenheden in de naaste omgeving. In dat verband lijkt het concept van een etnologisch studieveld van beperkt nut. Weliswaar worden de culturen en samenlevingen in zo'n studieveld gezien als delen van een geheel, maar men behandelt ze toch steeds als afzonderlijke eenheden, waarbij men de transformaties vaststelt die zich van de ene samenleving naar de andere voordoen. De Heusch geeft voor het interlacustrine gebied een paar mooie voorbeelden hiervan. Een etnologisch studieveld is dus een *veld van vergelijking*, en bewijst als wetenschappelijk begrip zeker belangrijke diensten. Het werk van de historici lijkt echter eerder te verwijzen naar wat ik een *veld van interactie* zou willen noemen: het geheel van concrete verhoudingen die er tussen staten bestaan³.

Ten aanzien van zo'n interactieveld geldt dat het niet zoals het etnologisch

studieveld gekenmerkt hoeft te worden door een homogeniteit van culturen en gemeenschappelijke cultuurprincipes; het wordt eerder bepaald door feitelijke interactie en door een gemeenschappelijke geschiedenis. Die interactie, vaak tussen totaal verschillende soorten eenheden, kan bestaan uit tribuutinning, oorlogen, handel en onderling huwelijksverkeer. De criteria voor de afbakening en vaststelling van een interactieveld verschillen van die van een etnologisch studieveld. Bij een interactieveld gaat het om feitelijke betrokkenheid bij gebeurtenissen, wat betekent dat het veld in de loop der tijden groter en kleiner kan worden naar gelang nieuwe eenheden aan de interactie gaan deelnemen of er zich juist aan onttrekken. Het begrip vertoont dus overeenkomst met de begrippen 'field' en 'arena' uit de politieke antropologie, waarbij al evenzeer sprake is van een 'fluid boundary' (Swartz, 1968:11).

Er zijn ook verschillen. Immers, het begrip politieke arena of veld zoals gebruikt in de politieke antropologie heeft betrekking op personen en groepen *binnen* een samenleving. In een interactieveld daarentegen gaat het om globale samenlevingseenheden. Een ander verschil is, dat de betrokken individuen en groepen in een politieke arena betrekkelijk gemakkelijk te identificeren zijn, dit in tegenstelling tot de eenheden in een interactieveld, die, zoals we al zagen, vaak instabiele en vaag omgrensde constructies vormen.

Naar het mij voorkomt hebben historici en politicologen zich reeds lang met de studie van de interactie tussen staten beziggehouden zonder de term interactieveld te gebruiken. Het begrip interactieveld doet bijvoorbeeld denken aan het begrip politieke arena waarover de politicoloog Doornbos (1978:18) met betrekking tot het gebied rond Ankole zegt:

'Politically, the region constituted a kind of international arena *avant la lettre*. Within this area several distinct polities – some that would be called states (if not empires), others protostates, some independent, others semi-independent by to-day's terminology – exercised powers and engaged in inter-state relationships'.

Goede voorbeelden van de toepassing van soortgelijke benaderingen door historici zijn te vinden in een bundel artikelen uitgegeven door Webster, *Chronology, Migration and Drought in Interlacustrine Africa* (1979). Ook in dit boek blijkt dat bepaalde gebeurtenissen, hier vooral perioden van droogte, repercussies hadden in heel het betreffende gebied en bijdroegen tot de opkomst of de ondergang van staten in een proces van onderlinge wisselwerking.

Van speciaal belang voor antropologen is daarbij dat de studie van processen binnen een interactieveld inzicht kan geven in de totstandkoming niet alleen van staten maar ook van 'volken' of andersoortige etnische groeperingen. Zo blijkt uit het boek van Webster dat de etnische gelaagdheid die zo typerend is voor dit deel van Oost-Afrika, geen vast gegeven is maar de veranderlijke uitkomst van processen die tot de dag van vandaag werkzaam zijn. De identiteit van volken en staten verandert voortdurend.

Conclusie

Een conclusie die ik uit het voorgaande wil trekken is dat bij vergelijkende studie van staten een analyse van politieke interactievelden noodzakelijk is. Alleen dan kan men recht doen aan het dynamische karakter van staten, hun vloeiende grenzen en de verscheidenheid van hun relaties met andere sociale eenheden. Overigens zie ik het begrip interactieveld zeker niet als een kritiek op het idee van een etnologisch studieveld of als een begrip dat daarvoor in de plaats zou moeten komen. Het is meer een kwestie van aanvulling en het oproepen van nieuwe vragen. Een etnologisch studieveld en een veld van politieke interactie zullen ook zelden samenvallen. In het eerste geval gaat het om culturele grenzen en culturele eenheden, in het tweede geval om politieke grenzen en samenlevingseenheden.

Wat ik heb willen beklemtonen is dat we ons bij de vergelijking van staten voortdurend rekenschap moeten geven van hun positie binnen een interactieveld onder meer om tot een betere identificatie en afbakening van de eenheid van onderzoek te kunnen komen. Dat verschillende vormen van regionaal onderzoek elkaar moeten aanvullen is voor mij een vanzelfsprekende zaak.

Noten

1. Het begrip etnologisch studieveld (e.s.v.) is in Nederland geïntroduceerd door de Leidse hoogleraar J. P. B. de Josselin de Jong, die het in zijn inaugurale rede van 1935 omschreef als: '... bepaalde delen van het aardoppervlak, met een bevolking, wier beschaving voldoende homogeen en eigensoortig blijkt te zijn om in haar geheel een afzonderlijk etnologisch studieobject te vormen en tevens genoeg plaatselijke schakeringen schijnt te vertonen om een intervergelijkend onderzoek vruchtbaar te doen zijn' (p. 5). Het begrip is in Nederland onlangs weer vrij sterk in de belangstelling gekomen, zie o.a. De Josselin de Jong, P. E. (1980).

2. Studies gebaseerd op vergelijkend onderzoek van het interlacustrine gebied: Centre de civilisation Burundaise 1979; d'Hertefelt, Trouwborst en Scherer 1962; De Heusch 1966; Etudes d'Histoire Africaine VII, 1975; Kesby 1977; Mworoha 1977; Richards 1959; Richards 1969; Schneider 1979; Shorter 1974; Webster 1979.

3. Een verwante benadering is die van Barth (1970), die geïnteresseerd is in de interactie tussen etnische groepen binnen wat hij noemt een 'ethnic social system'.

Literatuur

- Barth, F., *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture differences*, Londen: Allen & Unwin, 1970.
- Centre de Civilisation Burundaise, *La civilisation ancienne des peuples des Grands Lacs*, Parijs: Karthala, 1979.
- Cohen, R., Evolution, fission and the early state. In: *The study of the state*, ed. by H. J. M. Claessen and P. Skalnik, Den Haag: Mouton, 1981.
- d'Hertefelt, M., A. A. Trouwborst & J. H. Scherer, *Les anciens royaumes de la zone*

- interlacustre méridionale. Rwanda, Burundi, Buha*, Tervuren: Musée Royal de l'Afrique Centrale, 1962.
- Doornbos, M., *Not all the king's men. Inequality as a political instrument in Ankole, Uganda*, Den Haag: Mouton, 1978.
- Etudes d'Histoire Africaine VII, Numéro Spécial: *L'Afrique des Grands Lacs*, Kinshasa: Presses Universitaires du Zaïre, 1975.
- Fried, M. H., *The notion of tribe*, Menlo Park, CA: Cummings, 1975.
- Heusch, L. de, *Le Rwanda et la civilisation interlacustre: Etudes d'anthropologie historique et structurale*, Brussel: Université Libre, Institut de Sociologie, 1966.
- Josselin de Jong, J. P. B. de, *De Maleische Archipel als ethnologisch studieveld*, Leiden: Ginsberg, 1935.
- Josselin de Jong, P. E. de, The concept of the field of ethnological study, in: *The flow of life. Essays on Eastern Indonesia*, ed. by J. Fox. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980.
- Kesby, J. D., *The cultural regions of East Africa*, Londen: Academic Press, 1977.
- Kuper, A., *Regionaal vergelijkend onderzoek in Afrika*, Leiden: Universitaire Pers, 1977.
- Kuper, A., *Wives for cattle. Bridewealth and marriage in Southern Africa*, Londen: Routledge and Kegan Paul, 1982.
- Murdock, G. P., *Africa. Its peoples and their culture history*, New York: McGraw-Hill, 1959.
- Mworoha, E., *Peuples et rois de l'Afrique des Lacs. Le Burundi et les royaumes voisins au XIXe siècle*, Dakar/Abidjan: Les Nouvelles Editions Africaines, 1977.
- Naroll, R., The culture-bearing unit in cross-cultural surveys, in: *A handbook of method in cultural anthropology*, ed. by R. Naroll and R. Cohen, New York: Natural History Press, 1970.
- Richards, A. I., ed., *East African chiefs*, Londen: Faber & Faber, 1959.
- Richards, A. I., *The multicultural states of East Africa*, Montreal: McGill Queen's University Press, 1969.
- Schneider, H. K., *Livestock and equality in East Africa. The economic basis for social structure*, Bloomington: Indiana University Press, 1979.
- Shorter, A., *East African societies*, Londen: Routledge and Kegan Paul, 1974.
- Stanley, H. M., *How I found Livingstone*, Londen: Hurst, 1872.
- Swartz, M. J., *Local-level politics*, Chicago: Aldine, 1968.
- Trouwborst, A. A., Het begrip 'volk' in de culturele antropologie, Paper voor het symposium *Staat en Maatschappij in Afrika*, Leiden, december 1982.
- Vansina, J., Introduction, in: *Les anciens royaumes de la zone interlacustre méridionale*, ed. par. M. d'Hertefeldt et al., Tervuren: Musée Royal de l'Afrique Centrale, 1962.
- Webster, J. B., *Chronology, migration and drought in Interlacustrine Africa*, Londen: Longman, 1979.